

Violeta Herman Kaurić, *Za naše junake... Rad dobrotvornih društava grada Zagreba u Prvom svjetskom ratu*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2023, 427 str.

Књига под насловом *За наше јунаке... Rad dobrotvornih društava grada Zagreba u Prvom svjetskom ratu*, прерађена је и проширена докторска дисертација Вијолете Херман Каурић под мало измијењеним називом, која је одбрањена у новембру 2007. године. Као што је и сама ауторка навела у уводу свог дјела, била је то друга докторска дисертација одбрањена на Одсјеку за повијест Филозофског факултета Свеучилишта у Загребу написана на тему Првога свјетскога рата. Новина ове докторске дисертације била је у чињеници да се у њој по први пут почело писати о друштвеној историји једног града у вријеме ратних збивања. Иако је ауторка одбранила своју дисертацију 2007. године, књига је објављена 2023. године, с бројним допунама, јер је у међувремену одбрањено неколико доктората, а објављен је и већи број чланака, књига, специјалистичких студија, каталога изложби чија је тема била Хрватска у вријеме Првога свјетскога рата. Исто тако, написано је и неколико књига

о утицају рата на свакодневни живот Загреба и његових грађана (Katalog izložbe, *O djeci s bojišnice*, Zagreb u Prvom svjetskom ratu, Muzej grada Zagreba, Zagreb, 2015; Marko Vukičević, *Zagreb 1914-1918, Grad i stanovnici u Velikom ratu*, Despot infinitus, Zagreb, 2020; Dino Staničić, *Trijumf ideje Jugoslavenstva - Kulturna i intelektualna povijest Zagreba u Prvome svjetskom ratu*, Plejada, Zagreb, 2023).

Када је ауторка почела са истраживањем рада друштва у Загребу за вријеме Првога свјетскога рата, степен истражености ове тематике могао се свести на неколико библиографских јединица. Радова на сличну, или барем „донекле сличну” тему у хрватској историографији скоро да није било. Функционисање града Загреба у ратним приликама се тек успутно истраживало у синтетским прилозима, те се сводило на једну или двије реченице о политичкој историји с нагласком на избијања рата 1914. године, као и догађаје с краја 1918. године, везане за стварање нове државне заједнице. Чланак Лу-

ције Бењовски (Lucija Benyovsky) из 1998. године о добротворним госпојинским (женским) друштвима у Хрватској од оснивања до Првога свјетског рата је, према наслову, требао да се заврши с 1914. годином, међутим једно од поглавља у том раду даје до тада најисцрпнији приказ рада добротворних друштава у Хрватској за вријеме Првога свјетскога рата, иако су се у раду поткрале бројне грешке, па и констатација да је наредбом бана Ивана Скерлеца, од 27. јула 1914, у потпуности престао рад свих друштава осим Црвеног крста. Још су неки хрватски историчари (Б. Бобан, М. Колар Димитријевић, И. Голдштајн...) у својим радовима тек упутно поменули рад друштава током рата, али се нико од њих није упуштао у дубље истраживање функционисања ратне дјелатности различитих друштава (добротворних, струковних, пјевачких, спортских и вјерских) којих је у 1913. години у граду Загребу било 168, а до краја 1918. број је нарастао на 181 друштво. Према истраживањима ауторке, видљиво је да је споменутом банском онаредбом од 27. јула 1914. било забрањено сазивање и одржавање скупштина свих друштава, као и судјеловање у њима, изузев Црвеног крста. Међутим, остављена је могућност изузета-

ка, те је бан у договору с Војним заповједништвом у Загребу, а уз препоруку жупанијске и градске области, појединим друштвима „могао“ допустити наставак дјеловања. Одлуку је убрзо и допунио, те је, у септембру 1914, допустио владиним повјереницима да самостално одобравају наставак рада добротворним друштвима за помагање и прехрану дјеце, те потпорним друштвима за случај болести и/или смрти. Чињеница је да је на почетку већина струковних, спортских и вјерских друштава замрзла своје активности. Међутим, истовремено су „госпојинско-добротворна друштва“ како су се нека од њих звала, наставила са радом, али су им активности биле везане за ратне услове (прикупљање хране, одјеће, разних потрештина, новчаних средстава, слање пакета на бојишта и др.). Исто тако, наставак њиховог дјеловања био је повезан и са појединцима/угледницима који су чинили Управни или Надзорни одбор друштва, али је питање јесу ли они били довољно патриотски настројени. И поред банске наредбе о забрани рада друштава, ауторка је у својој књизи утврдила да су током рата наставила с радом и струковна друштва, потом и вјерска, а основана су и нека нова друштва. У својем ис-

траживању покушала је утврдити која су то друштва настала током рата и из којих су разлога започела с радом, који им је био дјелокруг рада и у којем обиму, те на који начин су се финансирали. Једна од истраживачких тема која је посебно истакнута у књизи је начин на који су друштва подстицала грађанство на даривање путем разних акција које су предузимане у ратним околностима и у којем су се окружењу одвијале (царско-краљевском, угарском или хрватском), те како су друштва прикупљала новчана средства. Према доступној архивској и новинској грађи, ауторка је установила да је за вријеме Првога свјетскога рата дјеловало, односно имало дозволу за рад, 80 друштава са сједиштем у Загребу и да одређени број друштава није имао директну добротворну и хуманитарну сврху (нпр. Прво склизачко друштво, Хрватско планинарско друштво), па је очигледно да се споменута банска наредба није поштовала. Могуће је да их је било и више, али због немогућности провјере њиховог рада у примарним и секундарним изворима, ауторка је истраживала само она друштва за која је пронашла дозволе за рад у смањеном или потпуном обиму. У својој књизи није издвајала друштва по националној и кон-

фесионалној припадности, већ је писала о њиховим акцијама. Међутим, примјећује се да међу одобреним правилима друштава није пронашла ни једно одобрено правило или дозволу за наставак рада српских друштава која су дјеловала у Загребу, а било их је неколико. То не значи да им је у потпуности забрањен рад, већ се о њиховој дјелатности у фондовима и новинама није писало. У једном прегледу историјата и рада Добротворне задруге Српкиња у Загребу, објављеном 1936. године у Гласнику Југословенског женског савеза, наводи се да је рад овог друштва током ратних година био отежан, да им је спаљен део архиве у анти-српским демонстрацијама које су избиле поводом атентата у Сарајеву, те да им је тек у априлу 1918. године дозвољен даљи рад. У истом тексту наводи се да је Задруга судјеловала у збрињавању гладне српске дјеце 1917. и 1918. године, која су стизала из Босне и Херцеговине. Очигледно је да је дио загребачких српских друштава замрзао рад, а дио наставио с мањим интензитетом. У којој се мјери то одвијало показће истраживања у будућности.

Колико је истраживање за писање ове књиге било мукотрпно, видљиво је у напоменама које се у 90% случајева позивају на

новинске чланке у тадашњој периодици, нешто мање на архивску грађу друштава, чија је архива углавном изгубљена, уништена, спаљена или је једноставно нема, па се информације о раду појединих друштава могу наћи, како је ауторка у Уводу нагласила, тек „луком срећом налијетања на оно што си прије неколико дана или мјесеци настојао пронаћи на неком логичном мјесту, или барем логичнијем”. Велико је залагање ауторке да пружи барем основне информације о образовном и друштвеном статусу бројних заборављених имена појединаца који су били активни у раду друштава, а до којих је дошла при писању рада. Бројни угледници, појединци и обични грађани су након пада монархије остали сасвим заборављени, а њихов велики труд непризнат, што је овом књигом и залагањем ауторке донекле исправљено. Као што је и сама нагласила, истраживање друштвених слојева, а посебно елите, у Хрватској је тек у зачецима, па та истраживања тек предстоје у будућности.

Током Првога свјетскога рата бројна различита друштва настојала су, организовањем великог броја разноврсних добротворних приредби, припомаћи својој држави, својим војницима и породицама суграђана,

нарочито ако су се те породице, одласком хранитеља у рат, нашле на ивици преживљавања. Један од слогана који се директно или индиректно провлачио кроз бројне акције је „за наше јунаке”, па је управо тако и названа ова књига. Како ауторка наглашава, тај се назив мирне савјести може протегнути на све који су преживјели рат, без обзира на то јесу ли били војници или цивили, јер „живот је тада био све, само не лаган за живљење”. Силом ратних прилика, војне и цивилне власти морале су толерисати велику већину друштава која су им могла помоћи у санирању посљедица рата, без обзира на то јесу ли била привредна, добротворна или образовна. Стога је, и поред првобитне забране, дозволу за рад током свих ратних година добило барем осамдесет грађанских друштава са сједиштем у Загребу. Добротворна и хуманитарна друштва прва су смјела наставити с радом, а потом и остала струковна. У већини анализираних друштава види се велики утјецај жена, па се кроз повијест рада добротворних друштава у вријеме Првога свјетскога рата, у овој књизи говори и о улози и повијести жена. Но, не само њих. У анализи коју је ауторка спровела, покушавајући утврдити ко је све био активан у управи друштава и

ко је организовао акције, види се да су се у организовање разних акција укључивали сви грађани Загреба без обзира на њихову вјерску или националну припадност. Иако су и даље дјеловала конфесионална госпојинска друштва, већина грађана дјеловала је кроз заједничка друштва разних усмјерења, не сматрајући да је важно чијих је припадника међу члановима више, па су тако припаднице јеврејске елите уредно посјећивале рањенике и инвалиде по болницама, дарујући их поклонима за ускршње и божићне празнике. Исто тако, када се у новинским чланцима истичу залагања појединаца, било мушких или женских особа, уз њихова имена се не наводи ни вјерска ни национална припадност, па се ауторка није упуштала у одређивање нечије националне припадности када је писала њихову кратку биографску црту. Тако се у тексту може прочитати о добротворним активностима и прикупљању новца у разне сврхе угледног трговца сукном Светозара Милинова, поред чијег имена се не наводи његова национална припадност српском народу, не зато што ауторка то избјегава, већ због тога што ни у новинама није био тако представљен. То није био спецификум само за припаднике срп-

ске заједнице, већ се ни за остале поменуте појединце никада није писала њихова конфесионална или национална припадност. Само су добри познаваоци историје Загреба тога времена могли за одређену особу написати да је дио српске, њемачке, мађарске, јеврејске, чешке или које друге етничке заједнице.

Књига је подијељена на шест издвојених поглавља. Након Увода, у којем се даје кратки преглед степена истражености наведене тематике, слиједи поглавље „О граду Загребу”, те приликама које су у њему владале прије избијања и током Првога свјетскога рата. Загреб је уочи Првога свјетскога рата имао сва обиљежја модерног главног града, са свим карактеристикама управнога, политичкога, привредног и културног средишта једне од покрајина у оквиру Аустро-угарске монархије. Према попису становништва из 1910. године, у Загребу је живјело 79.038 становника, а 1921. године 37,07% више него ли према претходном попису, тј. 108.674 становника. У овом поглављу пише се о здравственим капацитетима Загреба у вријеме избијања Великог рата, о постојећим војним објектима, важним друштвеним догађајима, као што су посјете чланова царске опородице граду, двојице

надвојвода Фрање Салватора и Леополда Салватора. Овдје ауторка анализира друштва која су дјеловала прије рата и која су за вријеме трајања рата добила дозволу за рад у смањеном или потпуном опсегу, јер им је сврха у новоодобреним правилима била помоћ у организацији збрињавања рањених и болесних војника или су пружала помоћ у храни породицама мобилисаних војника. Прво потпуно новоосновано друштво (одобрена правила) у Загребу било је оно у јануару 1915. године, а звало се „Хрватско госпојинско друштво грађанског дома за немоћне хрватске војнике или 'Хрв. Зитин-дом'”, а након њега потврђена су правила „Ратном кумству” и „Прехрани”. О дјеловању већине друштава за вријеме Првога свјетскога рата није познато ништа изузев чињенице да им је у одређеном тренутку одобрен рад, али углавном се не зна на темељу чега. У овом истом поглављу анализирају се и прехрамбене прилике у Загребу и начин на који је градска управа рјешавала основне животне потребе цивилног становништва. Треће поглавље посвећено је борби градских институција и друштава против заразних болести (тифус, дизентерија, колера, шпански грип, полне болести, туберкулоза и остале) које

су пристизањем све већег броја рањених војника, али и због немаштине, завладале у граду, те ауторка истражује која су друштва била укључена у здравствено просвјетивање становништва, па и за сузбијање болести, организовањем болничарске службе и јавних предавања и течајева. У четвртном поглављу под насловом „Скупљачке акције” анализирају се и истражују све акције које су појединци и разна друштва предузимала за побољшање опремљености војске уопште, за војнике на ратишту, за рањенике у загребачким болницама, за инвалиде, заробљенике и погинуле. Неке од акција за војнике на ратишту биле су „Злато за жељезо!” у којој се настојало, свим расположивим пропагандним средствима, прикупити што више драгоцјених ковина од становништва и преточити их у новац за финансирање рата. За лакше преживљавање војника на ратиштима током зиме организоване су акције прикупљања дуванских производа и топле зимске робе, што се потом одашиљало у виду поклона за Божић, Ускрс и краљев рођендан. Успоредно с овим акцијама, прикупљао се и новац за куповину цигарета, рукавица, листова папира, оловака, биљезница, чоколаде, саламе и папрењака. По-

кренута је и акција за оснивање војничких читаоница на првим линијама фронта, те су на ратишта слане књиге и часописи различитог садржаја, друштвене игре, музички инструменти и прибор за сликање. Током свих ових акција, прикупљена средства и предмети слани су на сваратишта/бојишта. Међутим, од 1915. године спроводе се и посебне акције искључиво намијењене италијанском ратишту. Дио ових акција био је намијењен и за рањенике смјештене у загребачким болницама. Бројне чланице госпојинских друштава јавиле су се за добровољне болничарке, а међу њима је било дјевојака и жена из свих слојева, конфесија и националности. Уз његовање рањеника по болницама, госпојинска друштва укључила су се у рад санитетске службе, организовање разних акција током којих су се прикупљали новчани прилози, али и завоји, храна, постељина, цигарете и остале потрештине неопходне рањеницима. Дио друштава водио је бригу о реконвалесцентима, односно рањеницима и инвалидима којима више није било потребно болничко лијечење, па их је требало смјестити по лечилиштима и бањама у унутрашњости земље. Посебну акцију чинило је оснивање неке врсте установе

за боравак током дана рањених војника и инвалида на опоравку у Загребу, односно Војничког дома, који је свечано отворен у мају 1916. године. Колико је оснивање такве установе значило једном граду и војним властима, говори само чињеница да је 1917. године кроз Војнички дом дневно пролазило између 1.000 и 1.500 корисника. Посебна брига друштава која су тада дјеловала била је усмјерена и према инвалидима рата, те је у Загребу основана Ортопедска болница и инвалидска школа које су их покушавале оспособити за рад примјерен њиховим тјелесним оштећењима, док се о смјештају и обуци за рад слијепих особа оба пола бринуло друштво „Св. Вид”. Друштва нису заборавила ни ратне заробљенике који су стизали у Загреб, а највише заробљеника долазило је из Русије. Иако су у почетку изазивали велико интересовање међу грађанством, врло брзо су се грађани навикнули на њих и добро их прихватили, па су се више-мање могли слободно кретати по граду. У овом поглављу ауторка даје информације и о акцијама које су друштва предузимала за заробљене аустроугарске војнике, али и о оним које су се предузимале према његовању сјећања на погинуле, како би њихова жртва

била достојно обиљежена. Војници преминули у болницама од рана задобијених на ратиштима сахрањивани су на загребачком гробљу „Мирогој”, на посебно предвиђеним парцелама. Иако се већ након покопа првих преминулих војника поставило питање израде достојног споменика „палим јунацима”, на почетку је подигнут једноставан привремени дрвени споменик у облику крста, а коначни споменик, скулптура „Пиета” постављен је тек у марту 1940. године.

Након детаљне анализе акција које су друштва предузимала у односу на војнике, било да су на фронту, или да су рањени, инвалиди, погинули и заробљени, слиједи поглавље под насловом „Акције за помоћ обитељима мобилизованих војника”. У њему се анализирају акције које су покретане ради бриге о породицама мобилизованих особа, као што су проналажење посла женама мобилизованих војника, обезбеђење прехране сиромашним породицама мобилизованих и у рату погинулих војника, збрињавање удовица и њихове дјеце, набавка одјеће и обуће сиромашној дјечи, покретање феријалних колонија за збрињавање гладне дјеце из јужних крајева (Далмације и Истре) и др. Брига за дјецу различитих добротворних друштава

била је нужна друштвена потреба с обзиром на изузетно слабу развијеност државне помоћи за дјецу и омладину, па је покренута и акција по узору на Беч „Ратно кумство”, друштво које се бринуло за труднице и дојиље. Велики проблем представљала су бројна запуштена дјеца која су остављена без родитељског надзора, јер су њихове мајке или умрле, или су радиле, те их нису имале гдје оставити, па су нека друштва подстакла оснивање својеврсних дјечјих вртића, дјечјих домова и сиротишта. О дјечи је водило бригу неколико друштава, а најзначајније била је Лига за заштиту дјеце.

Шесто поглавље носи наслов „Начини прикупљања помоћи”. У њему се анализирају акције које су покретане током обиљежавања значајнијих датума (рођендани и имендани краљевске породице, вјерски и државни празници), пригодних дана (нпр. Недјеља Црвеног крста, Зитин дан, Дан ратне сирочади...), организовања прослава и посебних акција струковних удружења (као што је „Спомен липа”), народних свечаности, изложби, концерата, културно-забавних приредби и спортских приредби. Током свих ових акција продавале су се улазнице и пригодни предмети (слике владара,

медаље, плакете, разгледнице и др.), штампале дописнице, календари и друго, чији је циљ био сакупљање новчаних прилога у корист војника, инвалида, удовица и њихових породица. На крају књиге налази се закључак на хрватском и енглеском језику, као и попис извора, литературе, попис скраћеница, именски регистар и прилози.

У закључку свог дјела ауторка поставља неизоставно питање: колико је рад добротворних друштава у Загребу за вријеме Великог рата био истински користан. Једнообразни одговор за њу не постоји, јер све зависи о начину гледања. Конкретне бројке у односу на потребе биле су премале, али су биле

психолошки непроцјењиве за војнике на ратишту. Пружање било којег вида помоћи значило је много за саме дародавце, јер су сматрали да на тај начин помажу, прије свега, својим рођацима и познаницима, а патриотизам је, ипак био тек на другоме мјесту. И поред недавног обиљежавања Стогодишњице од почетка и завршетка Првога свјетскога рата, он је и даље у Хрватској остао „заборављени рат”. Стога је ова књига, која кроз рад друштава у граду Загребу током рата показује ратну свакодневицу, само „кап у мору” бројних запостављених и неистражених тема из Првога свјетскога рата.

Др Љиљана Добровшак